

DUITSE EN JAPANSE IMMIGRANTEN IN BRAZILIË VANAF 1824 TOT HEDEN:

De historische ontwikkeling van etnische identiteit

Bachelorwerkstuk ter afronding van de opleiding Taal- en Cultuurstudies

Faculteit Geesteswetenschappen – Universiteit Utrecht

Mildred Fernand (9109234)

Begeleidend docent dr. Marian Schoenmakers-Klein Gunnewiek

Januari 2011

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3
1. DE FASE VOOR 1938	7
1.1. Achtergrond van de Duitse immigratie in Brazilië.....	7
1.2. Achtergrond van de Japanse immigratie in Brazilië.....	8
1.3. De Duitse nederzettingen en etniciteit.....	9
1.4. Vestigingsplaats van de Japanse immigranten en etniciteit.....	12
1.5. Economische welvaart en etniciteit: De Duitse immigranten.....	13
1.6. Economische welvaart en etniciteit: De Japanse immigranten.....	14
1.7. Terugblik	15
2. VANAF 1938 TOT OP HEDEN.....	16
2.1. De regering van Getúlio Vargas	16
2.2. Het assimilatiebeleid in de praktijk: De Duitse gemeenschappen.....	17
2.3. Urbanisatie en vervaging van de Duitse etniciteit.....	18
2.4. Het assimilatiebeleid in de praktijk: De Japanse gemeenschappen.....	19
2.5. Urbanisatie en de Japanse etnische identiteit	22
2.6. Japanse nakomelingen bekeren zich tot het Katholicisme	22
2.7. De rol van het Protestantisme in de huidige Braziliaanse maatschappij	24
2.8. Terugblik	25
CONCLUSIE	27
BIBLIOGRAFIE.....	30
BIJLAGE.....	32

INLEIDING

Brazilië, die officieel República Federativa do Brasil heet, wordt geografisch in vijf regio's verdeeld te weten:

- Het noorden met de deelstaten Roraima, Acre, Amazonas, Rondônia, Pará, Amapá en Tocantins.
- Het noordoosten met de deelstaten Piauí, Maranhão, Ceará, Rio Grande do Norte, Paraíba, Pernambuco, Alagoas, Sergipe en Bahia.
- Het centrumwesten met de deelstaten Mato Grosso, Mato Grosso do Sul, Goiás en daarnaast het Distrito Federal.
- Het zuidoosten met de deelstaten Minas Gerais, São Paulo, Rio de Janeiro en Espírito Santo.
- Het zuiden met de deelstaten Paraná, Santa Catarina en Rio Grande do Sul.

Brazilië telt tegenwoordig ongeveer 190 miljoen inwoners, waarvan het grootste deel in het Zuidoosten en het Zuiden woont. Het land is in een paar decennia veranderd van een agrarische in een industriële natie. Verreweg het grootste deel van de Braziliaanse bevolking is van gemengde afkomst. De zwarte Brazilianen stammen af van de slaven en naast de oude Portugese elite is een groot deel van de blanke bevolking nakomeling van Europese immigranten (Lamers 2009: 19-20).

De Europese immigratie naar Brazilië dateert officieel uit 1824, met de komst van de eerste groep Duitse immigranten in dat jaar. Na de onafhankelijkheid van Brazilië in 1822, is de regering met veel inspanning aan de slag gegaan om het gehele nationale territorium van het land te bevolken, bij voorkeur door Europese immigranten. De immigranten waren ook nodig ter vervanging van de slavenarbeid op de koffieplantages. In de negentiende eeuw werden vooral de zuidelijk gelegen onbewoonde grensgebieden als vitale plekken voor de vestiging van immigranten aangemerkt. Volgens de Braziliaanse elite zouden de Europeanen niet alleen een belangrijke bijdrage leveren aan de vooruitgang van het land, maar ook een proces van 'verblanking' teweegbrengen, in de in hun ogen te donkere Braziliaanse bevolking (Keremitsis 1983: 190-192; Fausto 1999: 118).

Brazilië ontving vanaf de negentiende eeuw miljoenen vreemdelingen, niet alleen Europeanen, maar ook Aziaten die allen op zoek gingen naar werk en een beter leven. Tussen 1887 en 1930 kwam een record aantal immigranten in Brazilië aan, namelijk 72 procent van het totaal. De staat São Paulo nam het merendeel van de immigranten op, de Italianen

vormden de grootste groep, gevolgd door de Portugezen en de Spanjaarden. Azië werd vertegenwoordigd door de Japanners, die in 1908 arriveerden en zich ook voornamelijk in São Paulo vestigden (Fausto 1999: 166-168). De Japanse immigratie was uitzonderlijk. Voor het eerst sinds de afschaffing van de slavernij in 1888, toonde Brazilië interesse voor niet-Europese contractarbeiders. De planterselite ging er namelijk vanuit, dat de Japanners betrouwbaarder zouden zijn dan de Europese arbeiders, die met hun vele stakingen voor onrust zorgden (Quan 2004: 341).

Ook Nederlanders hebben deelgenomen aan de georganiseerde landverhuizing naar Brazilië. De Braziliaanse Federale Regering en ook de staatsregering van São Paulo en van Paraná stelden gebieden beschikbaar, waar de Nederlandse immigranten een eigen agrarisch bedrijf konden opzetten. De groepsvestiging van Nederlandse boeren en tuinders dateert vanaf het begin van de twintigste eeuw. Toen werd in 1911 het dorpje Carambeí gesticht. Verspreid over het hele land treft men tegenwoordig verschillende groepsvestigingen aan van Nederlandse immigranten en hun nakomelingen. Een opvallend kenmerk bij de Nederlandse gemeenschap in Brazilië, was de indeling van de vestigingen op religieuze grondslag. Zo belijdt het grootste deel van de bewoners van de kolonies Carambeí (1911), Castrolanda (1949) en Arapotí (1949), gelegen in de staat Paraná, nog altijd het protestantse geloof terwijl de bewoners van de nederzettingen Holambra 1 en Holambra 11, in de staat São Paulo, overwegend Rooms-katholiek zijn (Wijnen 2001: 13).

Vraagstelling

Het doel van deze analyse is een vergelijking maken tussen de Japanse en de Duitse immigratie, waarbij de nadruk wordt gelegd op de historische ontwikkeling van hun etniciteit in de Braziliaanse samenleving. Het onderzoek is gebaseerd op de vraag:

Heeft er een ontwikkeling plaatsgevonden in de etniciteit van Duitse en Japanse immigranten in de Braziliaanse samenleving? Zo ja, welke factoren zijn van invloed geweest op die ontwikkeling?

Mijn stelling is, dat de immigranten in de eerste fase van hun vestiging in Brazilië de eigen etnische identiteit sterk hebben benadrukt, maar dat in de loop van de tijd door allerlei factoren, daarin een verschuiving heeft plaatsgevonden in de richting van een meer Braziliaanse identiteit. Ik heb gekozen voor een analyse van de Duitse en Japanse bevolkingsgroepen, omdat ze relatief groot zijn en ten opzichte van de andere grote migrantengroepen in Brazilië het meest veraf stonden van de Braziliaanse cultuur, die

voornamelijk gebaseerd was op de Portugese taal en het Rooms Katholieke geloof. Het overgrote deel van de Duitse immigranten was Protestants en de Japanners komen uit een Boeddhistisch land (Lamers 2009: 77). Beide groepen werden vanaf 1938 ook het zwaarst getroffen door het assimilatiebeleid van de Braziliaanse president Getúlio Vargas. Het begin van de Tweede Wereldoorlog had deze gebeurtenissen op gang gebracht en komt dan ook verder in dit onderzoek aan de orde.

Voor de analyse van de etniciteit van de Duitse en de Japanse immigranten en hun nakomelingen in Brazilië, heb ik 2 fasen onderscheiden, namelijk de fase van 1824 tot 1938 en de fase 1938 tot op heden. De eerste fase begint met de komst van de Duitse immigranten in 1824. De tweede fase, die ik vanaf 1938 laat beginnen, wordt gekenmerkt door het assimilatiebeleid van de Braziliaanse president Getúlio Vargas, dat speciaal ontwikkeld was om de buitenlanders in het land verplicht te laten integreren in de Braziliaanse maatschappij.

Opzet van het bachelor werkstuk

In hoofdstuk 1 komt de gehele eerste fase ter sprake, waarbij ik allereerst stil sta bij de volgende vragen: wat waren de motieven voor emigratie? Wat was het beroep van de immigranten in het land van herkomst? En wat was de beeldvorming van de Braziliaanse elite met betrekking tot de nieuwkomers? Vervolgens ga ik na waar in Brazilië de Duitse en Japanse immigranten zich voornamelijk zijn gaan vestigen en welke rol de vestigingsplaats heeft vervuld in de vorming of manifestatie van de etnische identiteit van deze immigranten. Daarna bespreek ik van zowel de Duitse als de Japanse immigranten enkele succesvolle nederzettingen. Daarbij komt de vraag aan de orde wat de eigen etniciteit met het economische succes van de immigranten had te maken. Tot slot volgt een terugblik.

In hoofdstuk 2 komt de tweede fase aan bod. Besproken wordt hoe de assimilatiepolitiek van Getúlio Vargas tot stand is gekomen en wat bijvoorbeeld de rol van de Tweede Wereldoorlog hierin is geweest. Wat waren de maatregelen, die genomen werden om de integratie van buitenlanders in de Braziliaanse samenleving af te dwingen? Verder wordt in dit hoofdstuk ook aandacht besteed aan maatschappelijke factoren zoals de industriële ontwikkeling en urbanisatie om de vraag te beantwoorden, wat de invloed is van het stedelijke leven op de etniciteit van de immigranten en hun nakomelingen. Een van de gevolgen hiervan is bijvoorbeeld het optreden van gemengde huwelijken door contact met andere nationaliteiten. Tot slot wordt tegen deze achtergrond van urbanisatie nagegaan hoe het nu gesteld is met de Shinto-religie van de Japanners en de Protestantse Kerk van de Duitsers.

Welke rol vervullen deze godsdiensten in de huidige gemeenschap en de huidige Braziliaanse maatschappij?

In de conclusie geef ik een samenvatting van de analyse en wordt uiteraard ook antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Tot slot doe ik daar enkele suggesties voor toekomstig onderzoek.

1. DE FASE VOOR 1938

Dit hoofdstuk behandelt de achtergrond van de Japanse en Duitse immigratie in Brazilië, waarbij vragen worden beantwoordt zoals:

- In welke gebiedsdelen in Brazilië kwamen de immigranten terecht?
- Wat waren de motieven voor emigratie en uit welke lagen van de bevolking waren de immigranten afkomstig?
- Wat vond de Braziliaanse elite van deze immigranten?

Voorts wordt aandacht besteed aan de gebieden, waar deze immigranten zich hebben gevestigd. Tot slot zien we hoe de immigranten hun leven hebben ingericht in Brazilië en welke rol de etnische identiteit hierbij heeft gespeeld.

1.1. Achtergrond van de Duitse immigratie in Brazilië

De immigratie van Duitsers naar Brazilië begon aan de vooravond van de Napoleontische oorlogen. In 1808 vluchtte het Portugese koningshuis met haar gevolg naar Brazilië, net voordat het leger van Napoleon Lissabon binnenviel. Pedro I, de toenmalige kroonprins en later de keizer van Brazilië was getrouwd met de aartshertogin van Oostenrijk. Haar gevolg was meegereisd naar Brazilië en bestond ook uit Duitssprekende personen, die zich voorgoed in het land vestigden. Daarna volgden nog enkele honderden immigranten uit Zwitserland en het Rijnland, die in 1820 de kolonies Leopoldina en São Jorge dos Ilheus stichtten in de provincie Bahia en Nova Friburgo vlakbij Rio de Janeiro (Luebke 1987:1).

Maar de eerste echte vestiging van Duitse immigranten in Brazilië werd op gang gebracht door toedoen van Dom Pedro I, die erop gebrand was de bevolking in de uiterst zuidelijke regio's uit te breiden. Hij hoopte ten eerste een boerenstand te vestigen die een meer gevarieerde landbouw tot ontwikkeling zou kunnen brengen in de zuidelijke oorden van Brazilië. Bovendien was het de bedoeling immigranten te werven voor militaire doeleinden (Fausto 1999: 46; Walker 1964: 38-39). Dom Pedro I wilde het Braziliaanse leger opbouwen en versterken om zich te kunnen weren tegen eventuele aanvallen van het Portugese leger. De keizer beloofde de immigranten gratis land op een kroondomein in São Leopoldo, gelegen in de staat Rio Grande do Sul. Bovendien zou de Braziliaanse staat de kosten voor overtocht voor haar rekening nemen. De eerste groep van kolonisten die neerstreek in Brazilië telde 124 personen en bestond uit boeren, ambachtslieden, winkeliers en hun gezinnen plus een

protestantse voorganger. Ze werden bij aankomst welkom geheten door de keizer en zijn vrouw (Luebke 1987:8-9).

De motieven voor emigratie bij de Duitsers waren onder andere, de chaotische toestand waarin Duitsland verkeerde na het einde van de oorlogen in 1815. Een lange periode van politieke reorganisatie had een gevoel van rusteloosheid en instabiliteit teweeggebracht in veel dorpen. Er was sprake van algemene armoede, die veroorzaakt werd door de geldverslindende oorlogen en plunderingen. Er was bovendien een hoge bevolkingsdichtheid in verhouding tot de landbouwproductie (Walker 1964:1-2).

De Duitse immigranten werden zeer goed ontvangen. De Braziliaanse elite was van mening dat de Duitse cultuur een belangrijke aanwinst zou zijn voor de Braziliaanse economie en maatschappij. De Duitse wetenschap en het Duitse onderwijs werden als de beste ter wereld gezien. Verder vonden de Brazilianen dat Duitse immigranten harde werkers waren vergeleken met de werkethiek van de *caboclo*, een arme inheemse bevolkingsgroep van gemengd Indiaans en Portugees bloed (Luebke 1987: 64). Maar aan de andere kant werden Duitse immigranten ook geconfronteerd met het wantrouwen van de autochtone Braziliaanse bevolking, voornamelijk met betrekking tot hun Protestantse religie. Ze vreesden dat de nieuwkomers Protestantse sektes zouden introduceren in de Braziliaanse samenleving en dat er daardoor politieke problemen zouden ontstaan die de monarchie zouden kunnen verzwakken. Deze argwaan leidde tot antivreedelingen gedrag in de koloniale periode. De Duitse immigranten werden in het begin ook in dezelfde minderwaardige positie als die van de slaven geplaatst. De structuur van de Braziliaanse maatschappij was namelijk gebaseerd op slavernij en grootgrondbezit. De Duitse kolonisten verrichten handenarbeid, die volgens de elite vergelijkbaar was met slavenarbeid (Willems 1944:154).

1.2. Achtergrond van de Japanse immigratie in Brazilië

Na de Meiji Restauratie in 1868 werd de Japanse bevolking geplaagd door enkele chronische problemen, namelijk overbevolking op het platteland, tekort aan landbouwgrond, droogte en verlies van grond aan de rijkere sociale klasse. Tot 1945 werd vijftig procent van de landbouwgrond in Japan bewerkt door pachters. Door tegenvallende opbrengsten waren vele pachters hun grond kwijtgeraakt. In Japan waren landbezit en sociale status echter onlosmakelijk met elkaar verbonden. De groep Japanse immigranten die zich in Brazilië vestigde, bestond dus uit deze groep landloze boeren. Volgens de Japanse traditie erfde namelijk alleen de oudste zoon het land van de ouders. De rest van het gezin moest een ander

middel van bestaan zoeken. Daardoor werd de periode na de Meiji Restauratie gekenmerkt door een bevolkingsoverschot op het platteland en er was weinig zicht op verbetering van de leefomstandigheden (Staniford 1973: 3).

Vanaf het begin van de twintigste eeuw begon het Japanse keizerlijk hof de emigratie naar het Amerikaanse continent te promoten, als oplossing voor het bevolkingsoverschot op het platteland. Op hetzelfde moment was Brazilië op zoek naar nieuwe bronnen van immigranten- arbeid voor de snel groeiende koffieplantage-economie. Dit stond echter onder invloed van een raciale theorie, die stelde dat het Europese ras garant stond voor succes en vooruitgang. Bovendien zou volgens de Braziliaanse elite de Europese immigratie het land blanker maken. De politieke elite was daarom aanvankelijk niet bereid Aziaten toe te laten tot de Braziliaanse samenleving, omdat deze immigranten dit ‘verblankings-proces’ zouden ondermijnen. Maar omdat immigratie uit Europa tegen het eind van de twintigste eeuw begon terug te lopen, was Brazilië gedwongen de acceptatie van minder gewenste immigranten te overwegen. De voorstanders waren in het bijzonder onder de indruk van de technologische en economische verworvenheden van Japan en enkele Braziliaanse ministers die een bezoek hadden gebracht aan Japan, concludeerden dat ondanks het feit dat de Japanners in hun ogen tot een verachtelijk ras behoorden, ze opmerkelijk genoeg in staat bleken zich aan te passen aan de Europese beschaving. De Braziliaanse regering heeft de Japanse immigranten uiteindelijk toegelaten, mede onder invloed van de status van Japan als opkomende wereldmacht (Tsuda 2001: 415-416).

In 1908 arriveerde de eerste groep van 781 Japanse immigranten in Santos, gelegen in de staat São Paulo. De immigratie was een gezamenlijke onderneming van deze staat en Japanse kolonisatie maatschappijen. Het overgrote deel van Japanse immigranten kwam op de koffieplantages terecht. De Japanners waren niet tevreden met de situatie die ze aantroffen, het eten vonden ze slecht en de huisvesting armoedig. Ook waren ze niet tevreden met het arbeidsysteem op de plantages, zoals de werkuren en allerlei opgelegde beperkingen. Ze waren vastbesloten niet lang op de plantages te blijven werken. De intentie was om na genoeg geld te hebben gespaard terug te keren naar Japan (Nogueira 2000: 48-50).

1.3. De Duitse nederzettingen en etniciteit

Het overgrote deel van de Duitse immigranten vestigde zich in de meest zuidelijke staat van Brazilië, Rio Grande do Sul. De eerste van de vele nederzettingen die de Duitsers oprichtten was São Leopoldo (zie kaart I in Bijlage). De regio ten noorden en ten westen van deze

nederzetting werd de kern van Duitse vestiging. Deze immigranten waren de eerste Europeanen die in dit gebied gingen wonen. Het subtropische regenwoud gebied met zeer vruchtbare grond was zeer aantrekkelijk voor Duitse kolonisten. Bovendien was er de mogelijkheid om in alle vrijheid hun leven in te richten, gescheiden van andere culturele en sociale groepen (Luebke 1987:14-16). Veel Duitse immigranten waren protestants, terwijl het katholicisme de staatsgodsdienst in Brazilië was. In Brazilië gold ook een verbod op gemengde huwelijken, waardoor de immigranten genoodzaakt waren onderling te trouwen. Deze beperkingen leidden tot behoud van de eigen taal en cultuur (Lamers 2009: 77).

De nederzettingen ontwikkelden mede hierdoor een exclusief Duits karakter. De Duitsers hoefden zich niet aan te passen aan bestaande sociale culturele standaarden en de Portugese taal adopteren was ook niet nodig. Met andere woorden, door het geïsoleerde karakter van deze Duitse kolonies was slechts minimale aanpassing aan het grotere sociale milieu nodig. In het Zuiden van Brazilië hebben deze immigranten op den duur een soort hybride cultuur ontwikkeld, bestaande uit elementen die meegenomen waren uit Europa, aangevuld met aspecten van Braziliaanse tradities en ook met nieuwe gewoontes die ontstaan zijn als reactie op de nieuwe omgeving (Willems 1951: 215).

Zo hebben de Duitse immigranten in het begin bij het beoefenen van de landbouw, de brandcultuur van de *caboclos*, die in de omringende kustgebieden woonden, overgenomen. Een primitieve techniek van landontginning, die ook een breuk met de Duitse landbouwtradities betekende. De Duitse kolonisten gingen in dit opzicht dus achteruit. Technologie, voedingsgewoontes en kleding veranderden volledig vanwege aanpassing aan het fysieke milieu (Luebke 1987: 17).

In hun streven naar een hogere status hadden sommige Duitse kolonisten ook een andere traditie van de autochtone Braziliaanse veeboeren overgenomen, met name van de *gauchos*, veeboeren die in het naburige hooglandgebied woonden, te weten het gebruik van rijpaarden in die regio. De *gauchos* hadden een hoge sociale status en bovendien had de doorsnee Duitse immigrant bepaalde culturele associaties met het bezitten en het gebruikmaken van een rijpaard als vervoersmiddel. In Duitsland was het rijpaard namelijk altijd een privilege geweest van de landadel en in het Duitse leger was cavalerie verbonden met de hoogste status. Een rijpaard bezitten was dus gunstig voor de sociale status (Willems 1944: 155).

Echter, door de geïsoleerde setting van de Duitse nederzettingen in het zuiden van Brazilië prevaleerde de neiging tot het vormen van aparte gemeenschappen, waar contact met autochtone Brazilianen en andere nationaliteiten zeer beperkt was. Onder dergelijke

omstandigheden was weinig kans op vermenging van verschillende nationaliteiten en dus ook de kans op een gemengd huwelijk zeer gering. De Duitse identiteit kon op deze manier in stand worden gehouden. De Duitse pioniers waren afgeschermd van veel aspecten van de Braziliaanse cultuur, mede doordat de Braziliaanse overheid niet tegemoet was gekomen aan hun basisbehoeften, zoals onderwijs. Het gevolg was dat ze zich gingen vastklampen aan de eigen tradities. Met eigen inzet werden scholen opgezet in de Duitse agrarische gemeenschap, waarbij zoveel mogelijk de eigen etnische en folkloristische karakteristieken bleven voortbestaan (Dalbey 1972: 392-393). De scholen waren afhankelijk van verschillende fondsen en het loon van de onderwijzer werd betaald door de lokale gemeenschap. Fondsen waren ook afkomstig uit Duitsland, met als dwingende voorwaarde het bevorderen van de Duitse taal. De ontwikkeling van deze particuliere scholen in de zuidelijke staten, werd niet tegengehouden door de Braziliaanse overheid, omdat ze zelf niet de middelen hadden om onderwijsmogelijkheden te creëren voor de immigranten. Om ook de autochtone bevolking die in die gebieden woonde tegemoet te komen, boden enkele van deze scholen, met subsidie van de Braziliaanse overheid, onderwijs aan in zowel het Portugees als in het Duits. Dit onderwijssysteem was dus niet gunstig voor de integratie, maar werd juist een instrument voor het bevorderen of ook wel benadrukken van de eigen cultuur.

Een ander belangrijk instituut dat ook direct na de oprichting van een Duitse nederzetting werd gecreëerd, was de kerk. Religie heeft eveneens een centrale rol gespeeld in de trage assimilatie¹ van de Duitsers in Brazilië en dus ook bij het in standhouden van de eigen etniciteit. Aangezien de school met financiële steun van de kerk was opgericht, werd vaak een voorganger als leraar aangewezen. Het onderwijs dat de Duitse jeugd ontving in Brazilië, was dus volledig in handen van de Protestantse kerk (Luebke 1987: 38). Aan het eind van de negentiende eeuw ging de Duitse staat zich ook bemoeien met deze Evangelische kerk in Brazilië, door middel van subsidies en andere vormen van assistentie. Daarom ontvingen zowel de kerk als de school toen subsidies vanuit Duitsland. De Evangelische kerk werd toen min of meer een vertegenwoordiger van de Duitse cultuur in Brazilië (Luebke 1987: 43).

¹ In de betreffende literatuur wordt steeds gesproken over assimilatie, maar hier wordt ook integratie onder verstaan.

1.4. Vestigingsplaats van de Japanse immigranten en etniciteit

De Japanse immigranten waren oververtegenwoordigd in de staat São Paulo. In tegenstelling tot de Duitse immigranten, hebben zij vanaf het begin gebruik kunnen maken van moderne landbouwtechnieken. De Japanse immigratie was een goed georganiseerde onderneming en vond plaats in een periode waarin commerciële landbouw een van de meest veelbelovende activiteiten was in de staat São Paulo. Aangezien culturele verschillen ernstige hindernissen kunnen zijn voor assimilatie, ontwikkelen immigranten met ‘superieure’ technologie vaak een soort minachting voor groepen die primitievere technieken hanteren. Dit had bij de Japanse immigranten tot gevolg dat contact met Brazilianen tot een minimum werd beperkt (Willems 1951: 215). Een gevolg hiervan was weer dat door het geringe contact de etnische identiteit van de Japanner een belangrijke basis werd in het dagelijkse leven.

Vanaf de vroegste immigratiejaren in Brazilië zijn de Japanse immigranten homogene clusters gaan vormen die door de Brazilianen *Quistos* werden genoemd. Deze gemeenschappen hebben bijgedragen tot behoud van de traditionele Japanse cultuur en daarmee ook de eigen etnische identiteit. Deze clustervorming is een belangrijk obstakel geweest voor assimilatie in de Braziliaanse samenleving (Tigner 1961: 513). Bij aankomst op de plantages waar ze als contractarbeiders gingen werken, werden al gauw groepen gevormd gebaseerd op gemeenschappelijke ervaringen als immigranten in een nieuwe omgeving. De Japanners kwamen voor het eerst in contact met andere bevolkingsgroepen op de koffieplantages en maakten een “ wij-zij” onderscheid. De Brazilianen, blank, gemengd en zwart werden door hen ‘buitenlanders’ genoemd. De Japanse identiteit werd in de nieuwe samenleving nog belangrijker dan die was geweest in Japan. Met andere woorden, als gevolg van de multiraciale omgeving gingen de Japanners zich meer en meer vastklampen aan de eigen etnische identiteit. Gedurende hun verblijf op de plantages hebben ze de traditie van groepsvorming, die exclusief Japans was, in stand gehouden. De vereniging was een uiting van solidariteit met elkaar en de immigranten bespraken onderling de problemen die ze ondervonden op de plantages. Nadat ze zelfstandige boeren waren geworden, kwamen de immigranten bij elkaar in lokale Japanse gemeenschappen. Ze richtten allerlei verenigingen op, die sterk etnisch georiënteerd waren. In de jaren '30 en '40 van de twintigste eeuw waren er enkele honderden van deze verenigingen in Brazilië, met de grootste concentraties in de staat São Paulo (Maeyama 1979: 592-593).

Afgevaardigden van het Japanse Rijk gingen de verenigingen gebruiken voor nationalistische doeleinden. Propagandistisch materiaal uit Japan, zoals boeken, kranten,

tijdschriften en films werden in de Japanse gemeenschappen ingevoerd. Hierdoor kregen de verenigingen er toen ook een functie bij, namelijk het bevorderen van de Japanse identiteit en loyaliteit aan de Japanse keizer. Maar ook de geïsoleerde setting van sommige Japanse gemeenschappen, vooral die in de “frontier” gebieden, heeft bijgedragen tot behoud van hun eigen tradities (Tigner 1961: 527).

1.5. Economische welvaart en etniciteit: De Duitse immigranten

Duitse immigranten hadden de ambitie om deel uit te maken van de grotere markteconomie. De gedeelde etnische afkomst bevorderde de gemeenschapszin in de nederzettingen en dit heeft de basis gelegd voor de economische vooruitgang in de Duitse gemeenschappen. Het leven in de wildernis wilde men zo snel mogelijk vervangen door een meer Europese levensstijl. De Duitse immigrant geloofde in het collectieve en het netwerksysteem. Het toepassen van dit “sociale kapitaal” heeft geleid tot de ontwikkeling van bloeiende Duitse gemeenschappen. Ook geloofden ze dat het nemen van financiële risico’s noodzakelijk was voor vooruitgang, terwijl in de Latijns-Amerikaanse economische wereld kapitaal investeringen gewoonlijk werden overgelaten aan de overheid (Gade 1994: 1)

De Duitse kolonie Novo Hamburgo gesticht in Rio Grande do Sul in 1824, wordt dan het centrum van de Braziliaanse schoenenindustrie. Duitse immigranten hebben dit tot stand gebracht en nog steeds is het grootste deel van deze firma in handen van nakomelingen van Duitse immigranten. Echter, tegenwoordig is slechts de helft van de bevolking in Novo Hamburgo van Duitse afkomst. Er is geen sprake meer van etnische homogeniteit, dankzij de komst van andere Brazilianen die op zoek waren naar werk in deze welvarende stad.

Een ander zeer succesvolle Duitse kolonie is Blumenau, in de staat Santa Catarina en gesticht in 1850. Twee decennia later bestond driekwart van de bevolking uit Duitse immigranten. Maar tegenwoordig is slechts de helft van de bevolking van Duitse afkomst. Ook in deze kolonie is een bloeiende industrie tot stand gekomen door toedoen van Duitse immigranten. Deze gemeente heeft nog steeds een Duits-etnische uitstraling, die in stand wordt gehouden om toeristische doeleinden. De economische vooruitgang in bovengenoemde kolonies heeft andere groepen uit de Braziliaanse samenleving aangetrokken. Door het onvermijdelijke onderlinge contact dat hierdoor ontstond, is de assimilatie in het Braziliaanse nationale leven op gang gebracht, met grote gevolgen voor de Duitse etnische identiteit (Gade 1994: 1-5).

De rijke Duitse Brazilianen die tot de elite van de etnische subgemeenschap behoorden, waren vaak in tweestrijd met betrekking tot het uitdragen van de eigen etnische identiteit. Aan de ene kant wilden ze loyaal blijven aan de eigen etnische groep, maar aan de andere kant was assimilatie aan de Braziliaanse maatschappij noodzakelijk voor het verwerven van sociale, economische en politieke macht op nationaal niveau. Echter, de religieuze leiders en de uitgevers van Duitstalige kranten, die ook macht hadden in de subgemeenschap, hadden geen moeite de Duitse etniciteit uit te dragen. Voor hen was het behoud van de Duitse taal, cultuur en andere instituten van essentieel belang (Luebke 1987: 29-30).

1.6. Economische welvaart en etniciteit: De Japanse immigranten

Ook de Japanse immigranten hebben economisch succes weten te verwerven in Brazilië. Door samen te werken als groep hebben ze onder andere een zeer gevarieerde landbouw tot stand gebracht. Hun coöperatiesysteem maar ook kapitaal uit Japan heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de economische vooruitgang van de Japanse gemeenschap in de kolonies. Zo had in 1942 vijf en veertig procent van de Japanse immigranten een bestaan als zelfstandige boer opgebouwd. Deze immigranten hebben bewezen dat kleinschalige landbouw ook winstgevend kon werken en dat Japanners een zeer productieve en ondernemende bevolkingsgroep waren. Hun agrarische activiteiten waren sterk gebaseerd op een coöperatiesysteem, waarbij een exclusief Japanse vereniging de basis was. Te midden van de koffiecultuur legden de Japanse boeren zich toe op de teelt van diverse gewassen. Met moderne kweektechnieken die ze hadden meegebracht uit Japan, hebben ze de landbouwsector in São Paulo tot grote bloei gebracht. Belangrijke activiteiten waren de teelt van rijst, pluimvee, katoen en zijderups. De coöperatie verstreekte onder andere leningen en zorgde voor een gezamenlijke distributie van de producten. Tevens ontving zij ook subsidies van de Japanse overheid (Makabe 1999: 707-714).

Zo is bijvoorbeeld de economische ontwikkeling van de Japanse 'kolonie' Bastos (zie kaart 2 Bijlage), die in 1927 gesticht werd, tot stand gekomen. Bastos werd niet alleen de grootse katoenproducent van Brazilië, maar zelfs van geheel Latijns-Amerika. De kolonie produceerde ook de typische Japanse zijde. In de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog stond de industriële sector in Bastos onder strikte supervisie van Japanse autoriteiten. Kapitaal, machines en technologie kwamen rechtstreeks uit Japan. De industrie in Bastos was dus een expressie van de intieme band tussen Japan en deze kolonie, en een uiting van de

Japans-etnische identiteit. Op het gebied van assimilatie was dus nog geen vooruitgang geboekt in de periode vóór 1938 (Augelli 1958: 4-9). Gebleken is dat met de groepsidentificatie en een sterke band met het moederland, ook de basis werd gelegd voor economische welvaart in Japanse gemeenschappen in Brazilië. De etnische identiteit was hier ook nauw verbonden met de economische vooruitgang.

1.7. Terugblik

Vastgesteld kan worden, dat in de periode voor de Tweede Wereldoorlog zowel de Japanse als de Duitse immigranten gesloten gemeenschappen vormden in Brazilië, waarin de eigen etnische identiteit een belangrijke rol vervulde in het dagelijkse bestaan. De Japanse immigranten waren als gevolg van de confrontatie met andere bevolkingsgroepen op de plantages de eigen etniciteit sterker gaan benadrukken. Bij de Duitse immigranten heeft wel het geïsoleerde karakter van de gebieden waar zij zich gevestigd hadden, het mogelijk gemaakt de eigen culturele tradities generaties lang in stand te houden. De Duitse elite zat vaak gevangen tussen loyaliteit aan de eigen cultuur of opgaan in de Braziliaanse samenleving. Assimilatie zou namelijk gunstig zijn geweest voor de sociale en economische positie.

Sommige Japanse nederzettingen, zoals de kolonie Bastos, hebben onder andere dankzij de groepssolidariteit en sterke oriëntatie op Japan, economische welvaart weten te verwerven. De landbouwcoöperaties die de belangen van de Japanse boeren in de kolonie behartigden ontvingen financiële steun uit Japan. Daardoor werd het een goed georganiseerde Japanse organisatie, waar alle boeren in de gemeenschap van konden profiteren.

2. VANAF 1938 TOT OP HEDEN

Al vanaf 1930 begonnen nationalistische kreten luider te klinken in de Braziliaanse samenleving. De heersende opinie in Brazilië was helder, namelijk dat de immigranten zich onder alle omstandigheden moesten aanpassen. Onder de dictatuur van Getúlio Vargas kwam de echte doorbraak van deze nationalistische reacties. Dit heeft geleid tot een overhaaste assimilatiepolitiek, die haar climax bereikte toen Brazilië in de Tweede Wereldoorlog zich aan de zijde van de Geallieerden schaarde en daarmee de vijand werd van zowel Duitsland als Japan (*Economische Statistische Berichten* 1950:1034).

Hier wordt nagegaan wat het effect van dit assimilatiebeleid is geweest op de etniciteit van de Duitse en de Japanse immigranten. Ook de invloed van maatschappelijke factoren zoals industrialisatie en urbanisatie wordt belicht. De volgende vragen staan centraal in dit hoofdstuk:

- Wat hield het assimilatiebeleid van Getúlio Vargas in? Hoe werd het ten uitvoer gebracht?
- Op welke wijze heeft industrialisatie en urbanisatie de etnische ontwikkeling van de Duitse en de Japanse immigranten en hun nakomelingen beïnvloed? In hoeverre heeft het contact met andere etnische groepen in de stad, via het onderwijs en het werk heeft bijvoorbeeld grote gevolgen voor de godsdienstoefening?

2.1. De regering van Getúlio Vargas

In 1930 kwam Getúlio Vargas door middel van een staatsgreep aan de macht en regeerde tot 1945 als tijdelijke staatshoofd en als dictator. Dit was voor de Braziliaanse politiek het begin van een nieuw tijdperk. Vargas introduceerde namelijk een centralistisch en nationalistisch politiek beleid. Op zijn politieke agenda stond hervorming van het onderwijs en het bevorderen van de industrialisatie (Fausto 1999: 196). Met de invoering van de Estado Novo in 1937 kon president Vargas zelfs zijn macht nu gebruiken om zich in te laten met de economische en culturele nationalisatie van zijn buitenlandse onderdanen (Fausto 1999: 216; Maeyama 1979: 597). Zijn programma voor culturele nationalisatie en om de minderheidsproblematiek aan te pakken is een van de meest militante maatregelen geweest in willekeurig welk Zuid-Amerikaans land. Volgens de ideologie van Vargas zou met de verdwijning van de eigen talen van immigranten, de culturele en sociale assimilatie geleidelijk aan op gang komen. Daarom werden de scholen het eerste doelwit van de campagne,

eveneens om andere politieke invloeden in deze scholen te bestrijden, aangezien buitenlandse overheden door middel van subsidies zich altijd hadden bemoeid met het onderwijssysteem van deze scholen (Dalbey 1972: 394-395).

2.2. Het assimilatiebeleid in de praktijk: De Duitse gemeenschappen

De Duitse scholen werden vervangen door openbare scholen, waar de Duitse taal pas na het vijfde schooljaar gegeven mocht worden, en dan alleen als vreemde taal. Tussen 1933 en 1938 waren de Duitse scholen namelijk een broekast geworden van Nazi-indoctrinatie. Vanaf 1824 had de Duitse onderwijzer als speerpunt gediend voor het in stand houden van de Duitse culturele traditie. In de Duitse vestigingsgebieden liet men bij voorkeur nieuwe onderwijzers rechtsreeks uit het moederland overkomen. De reden hiervoor was dat het contact met Duitsland overeind moest blijven. De opkomst van Hitler had inmiddels in de periode voor de oorlog veel bijval gekregen in Zuid-Amerika. Nadat de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken, hoopten veel Duitse immigranten dan ook op een Nazi-overwinning. Nazipropaganda had zijn weg gevonden in de Duitse gemeenschappen op het platteland, via de scholen, maar ook via diplomaten, de krant, de kerk en de Duitse verenigingen. Alle 1900 Duitse particuliere scholen in Brazilië moesten hun deuren sluiten, met uitzondering van de katholieke instituten. Kerkdiensten moesten nu ook in de Portugese taal worden gehouden, Duitse namen op winkels werden verboden. De Braziliaanse overheid is toen met veel inspanning aan de slag gegaan om de nieuwe openbare scholen van de noodzakelijke materialen en onderwijzers te voorzien (Turner 1942: 61-63).

In 1940 slaagde de Braziliaanse regering erin ongeveer 900 openbare scholen op te zetten. In 1945 werd er een wet aangenomen ten aanzien van het basisonderwijs, waarbij binnen enkele jaren de meeste scholen succesvol werden omgezet tot Portugeestalige instituten, met als doel taal en geschiedenis van Brazilië aan kinderen van buitenlandse afkomst te onderwijzen. Het motto van de Braziliaanse regering was dat onderwijs het nationale bewustzijn bij al zijn onderdanen moest bevorderen. De Duitse immigranten waren echter zeer verbolgen dat een traditie van 115 jaar in rook opging door de vastberadenheid van Getúlio Vargas. Het was alsof hij hun cultuur een dodelijke injectie had toegediend. Maar de Duitse scholen bleven toch voorgoed gesloten. De wetgeving van 1937 had de Brazilianisering van buitenlandse instituten succesvol tot stand gebracht (Dalbey 1972: 359-396).

2.3. Urbanisatie en vervaging van de Duitse etniciteit

Naast de nationalisatie van het onderwijs is de snelle industrialisatie die vanaf 1930 op gang was gekomen in Brazilië, eveneens essentieel geweest bij de etnische ontwikkeling van de Duitse immigranten en hun nakomelingen. De sociale stratificatie kwam in een stroomversnelling terecht, toen de vestigingsgebieden in een proces van industrialisatie en urbanisatie geraakten (Fausto 1999: 234; 322-323). De elite in deze gemeenschappen werd zich ervan bewust dat behoud en verwerven van een hoge status en het uitoefenen van economische en politieke controle in toenemende mate afhankelijk werd van de grotere samenleving en niet van de lokale etnische gemeenschap. Gunstige voorwaarden voor meer complete assimilatie namen hierdoor toe. Instituten zoals hoge scholen, universiteiten en politieke partijen hadden een onmiskenbare absorberende werking.

Aangezien de elite van Duitse afkomst in contact kwam met de autochtone Braziliaanse elite, werden huwelijken tussen leden van beide groepen een veel voorkomend verschijnsel, vooral in de grote steden Porto Alegre en Curitiba. Rijkdom bracht mensen bij elkaar ongeacht de etnische achtergrond en de vroegere vooroordelen. Vergelijkbare ontwikkelingen deden zich ook voor in de groeiende arbeidersklasse. Een baan in de industrie oefende grote aantrekkingskracht uit op de plattelandsbevolking. De leden van de arbeidersklasse hechtten meer waarde aan solidariteit met elkaar dan aan hun eigen etnische culturele waarden. Gemeenschappelijke belangen verbond mensen met elkaar. Sociale en raciale barrières werden snel overwonnen en gemengde huwelijken waren daar een resultaat van. Bijna alle industriële arbeiders die zich permanent hadden gevestigd in de steden, waren afkomstig uit rurale gebieden. Sommige van deze landelijke regio's hadden nog een sterk Europees accent. Eenmaal in de stad maakten de migranten zich hier zo snel mogelijk vanaf. Zo gingen Duitse dialecten, die door vele van het platteland afkomstige migranten gesproken werden, symbool staan voor de 'lage' en naar hun mening zelfs verachtelijke rurale cultuur. De Portugese taal vertegenwoordigde in de ogen van de migranten een stedelijke en superieure cultuur. Het is daarom niet verwonderlijk dat men afstand ging nemen van de eigen etniciteit (Willems 1951: 219-220).

De industriële ontwikkeling die zich tussen 1930 en 1946 voordeed, heeft dus ook het adopteren van de nationale Braziliaanse identiteit bevorderd. Wel is het zo dat rurale Duitse immigranten zich langer aan de eigen etnische identiteit hebben vastgeklampt dan degenen die zich in de steden gingen vestigen. Bij de transformatie van Brazilië in een moderne natie werden de Duitse regio's steeds minder belangrijk. Ze werden als het ware ouderwetse plattelandsse gemeenschappen zonder enig economisch of politieke belang, naarmate de

migratie naar de steden steeds meer toenam. Het stedelijke leven, bestaande uit een mix van nationaliteiten, heeft het voor het openbaar onderwijs gemakkelijk gemaakt, haar nationale doeleinden in te calculeren. Ook met de komst van moderne communicatiemiddelen, televisie en een sterk verbeterde infrastructuur kwam de rurale Duitse bevolking in nauwer contact met autochtone Brazilianen. Bovendien is de internationale positie van Brazilië nu ook positiever dan voor de Tweede Wereldoorlog. Tegenwoordig zien kinderen en kleinkinderen van Duitse immigranten zichzelf daarom graag als Brazilianen (Dalbey 1972: 396-397).

Verandering vond ook plaats, omdat etnische gemeenschappen niet konden voortbestaan. Net als iedere bevolkingsgroep met Europese wortels, hebben de Duitse immigranten en hun nakomelingen in de nederzettingen een economie tot ontwikkeling gebracht die gebaseerd was op handel met de buitenwereld. De economische specialisatie in de schoenenindustrie, de productie van chocolade en toerisme hebben de basis gelegd voor materiële welvaart. Doordat ze afhankelijk waren van afzetmarkten, werden ze gedwongen concessies te doen die assimilatie aan de nationale cultuur met zich meebracht. De periode 1938-1945 heeft velen getraumatiseerd, maar heeft ook de basis gecreëerd voor aanpassing aan de Braziliaanse gewoontes. Acculturatie en assimilatie voltrokken zich in een hoger tempo in de steden dan in de kleinere gemeenten. Gemeenten met overwegend Duitse Katholieke inwoners waren ook ontvankelijker voor de Braziliaanse invloeden dan de Protestantse. De laatste tijd is een soort herwaardering van de Duitse cultuur merkbaar in sommige plaatsen. Het zijn echter oppervlakkige uitingen in de vorm van etnische festivals en het promoten van Duitse bouwstijlen, voor toeristische doeleinden. Feit is dat het etnische karakter van de Duitse vestigingsgebieden voorgoed is veranderd (Gade 1994: 6).

2.4 Het assimilatiebeleid in de praktijk: De Japanse gemeenschappen

Het isolement van de Japanse gemeenschap was een stevig argument voor de anti-Japanse campagne. Er werden vanaf de jaren '30 maatregelen genomen om een eind te maken aan het gesloten etnische karakter van deze gemeenschappen. Zo werd in de Braziliaanse grondwet van 1934 een beperking van de stroom immigranten vastgelegd in de vorm van quota, te weten, jaarlijks slechts 2 procent van het totale aantal immigranten dat in de laatste vijftig jaren Brazilië was binnengekomen zou nog worden toegelaten (Nogueira 2000: 50).

Voor de Tweede Wereldoorlog was het leiderschap van de Japanse gemeenschap in handen van vertegenwoordigers van het Japanse Rijk, waaronder functionarissen van het Japanse consulaat. Daardoor was de etnische oriëntatie van de Japanse immigranten

uitsluitend gericht op het land van herkomst. Het assimilatiebeleid van president Vargas maakte voorgoed een eind aan deze organisatievorm van de Japanse gemeenschappen. Vanwege de naderende oorlog verbrak Brazilië de diplomatieke betrekkingen met Japan en deze Japanse functionarissen moesten het land verlaten (Maeyama 1979: 596-598). De afstand met Japan werd op deze manier groter, met verstrekkende gevolgen voor de etniciteit van de Japanse immigranten. Zoals in paragraaf 2.1 is vermeld, werden ook de buitenlandse onderwijsinstituten aangepakt. In 1938 werden dergelijke scholen verboden in de rurale gebieden. De Braziliaanse regering sloot vervolgens de deuren van alle 600 Japanse scholen. De Japanse kranten kwamen onder censuur te staan. In 1940 verschenen in de staat São Paulo inmiddels vier grote kranten, die dagelijks in het Japans werden gepubliceerd. Verder werd het verboden Japans te spreken in het openbaar.

Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt en Japan er ook aan deelneemt, wordt zij indirect de vijand van Brazilië. Vargas gaat daarom nog meer druk uitoefenen op de Japanse gemeenschap om te integreren in de Braziliaanse samenleving. Ze werden nu niet meer uitsluitend gezien als een onassimileerbaar ras, maar ook als onderdeel van de Japanse imperialistische politiek. Het beeld dat de Brazilianen hadden van de Japanse immigranten verslechterde dramatisch. Volgens de media en politici vormden ze een bedreiging voor zowel de Braziliaanse nationale eenheid als voor het raciale evenwicht. Zelfs de Nationale Medische Faculteit beweerde te kunnen bewijzen, dat de Japanners van nature niet in staat zijn te assimileren in de Braziliaanse samenleving. Het etnische karakter van de Japanse bevolkingsgroep werd als ongewenst en bedreigend beschouwd door de Braziliaanse gemeenschap. Tijdens de Tweede Wereldoorlog worden de Japanse landbouwcoöperaties onder Braziliaans toezicht gebracht, uit angst dat ze de levering van producten die Brazilië en haar bondgenoten nodig hadden, zouden boycotten (Tsuda 2001: 418-421; Maeyama 1979: 598).

In sommige Japanse kolonies, zoals in Bastos, ging de regering de vestiging van andere bevolkingsgroepen aanmoedigen, om de concentratie van Japanners in het gebied te verminderen. Hierdoor verloor de stad haar exclusieve etnische karakter. Vanaf 1940 begon het aantal Brazilianen dat zich in Bastos ging vestigen daadwerkelijk toe te nemen. Het waren voornamelijk veeboeren, waardoor in Bastos, die tot dan een landbouwgemeenschap was, een nieuwe manier van leven werd geïntroduceerd. Het assimilatiebeleid van Vargas moedigde de Japanse gemeenschap ook aan om hun kinderen christelijke voornamen te geven (Augelli 1958: 9-10). Als gevolg van de sluiting van het Japanse consulaat, kwam de kolonie zonder leiderschap te zitten. Functionarissen van het consulaat hadden namelijk altijd de band tussen

de Japanse gemeenschap en het land van herkomst in stand gehouden. Zij assisteerden de gemeenschap in naam van het Japanse Rijk met het opzetten van scholen, het oprichten van coöperaties, het bepalen van het onderwijsprogramma en met subsidies, en hadden op die manier de loyaliteit aan de Japanse keizer bevorderd. Door de nieuwe afwezigheid van deze rijksfunctionarissen, vervaagde ook de etnische band met het moederland, wat gunstig bleek voor assimilatie aan de Braziliaanse maatschappij. De nederlaag van Japan in de Tweede Wereldoorlog werd vervolgens een nog grotere schok voor de meeste leden van de gemeenschap. Het duurde even voor de meest patriotistische Japanners dit feitelijke gebeuren geaccepteerd hadden, maar met de acceptatie kwam ook de culturele heroriëntatie bij hen op gang (Augelli 1958: 12-16).

De Japanse immigrantengemeenschap was hiermee niet alleen de sociale structuur kwijtgeraakt, maar ook de symbolische. De nederlaag van het Japanse Rijk betekende ook het einde van keizerverering, en dit bracht veel Japanse immigranten in een staat van verwarring. Hoe moesten ze zichzelf nu gaan definiëren? En hoe moest de interactie met anderen nu gaan plaatsvinden? Ze hadden de keuze een nieuwe basis zoeken voor het organiseren van hun leven in Brazilië of de oude structuren herstellen. Ultranationalistische Japanners in Brazilië hebben toen Shindo Renmei opgericht. Deze organisatie weigerde zich neer te leggen bij de nederlaag van Japan en had als doel alle Japanse burgers in het land te verenigen en de reïntegratie van de Japanse gemeenschappen, die als gevolg van de oorlog ontwricht waren, te bevorderen (Maeyama 1979: 599-604). Ze predikten terugkeer naar de traditionele Japanse waarden via keizerverering en bij voorkeur via een door Shindo Renmei georganiseerd systeem. Daartegenover ontstond een groep binnen de Japanse gemeenschap, die wel voorstander was van assimilatie aan de Braziliaanse samenleving. De verdeeldheid in de gemeenschap droeg bij tot het reorganiseren van de immigranten in een systeem, dat verder ging dan de etnische gemeenschap. De anachronistische activiteiten van genootschappen als de Shindo Renmei heeft de verdere ontwikkeling van andere organisaties beïnvloed. De aanhangers hiervan werden predikers van de Japanse religies. In religie vonden de Japanners een basis voor hun nieuwe etnische identiteit. Deze etnische religieuze organisaties groeiden sterk in de jaren vijftig en zestig. Uit een onderzoek in de jaren '70 bleek dat deze religieuze organisaties bijna allemaal volledig Japans waren. Voor deze etnisch religieuze organisaties stonden Japanse waarden voorop en dienden ze om de groepsidentiteit te creëren en te behouden.

2.5. Urbanisatie en de Japanse etnische identiteit

Vandaag de dag zijn er in São Paulo, maar ook in andere Braziliaanse steden waar een aanzienlijk aantal Japanners woonachtig is, veel vrijwillige Japanse organisaties, waaronder zowel coöperatieve, religieuze en sportverenigingen als hobby en literaire clubs. Ze bestaan veelal wel binnen het etnische raamwerk. Ze zijn een soort netwerkorganisaties, bedoeld voor het verstrekken van allerlei soorten informatie, ook zakelijke en het ontwikkelen van vriendschappen. Een belangrijke bijkomstigheid is dat ze de immigrant ook helpen zich aan te passen aan de Braziliaanse levenswijze (Maeyama 1979: 606).

De traditionele familiestructuur binnen de groep van de Japanse Brazilianen werd zwakker. Deze familiestructuur heeft lange tijd effectieve sociale controle kunnen uitoefenen op de jongere generatie en heeft zodoende gezorgd voor een trage assimilatie van de Japanse bevolkingsgroep in de Braziliaanse samenleving. Zo verzette de gemeenschap, en sterker nog, de familie zich tegen het gemengde huwelijk. Veel jonge gemeenschapsleden hebben hun voorkeur moeten opofferen aan de wil van de ouders. Tegenwoordig is vooral in de grote steden het ontsnappen aan de ouderlijke- en andere vormen van groepscontrole makkelijker. De toenemende ruimtelijke en sociale mobiliteit van de Japanners heeft geleid tot talrijke contacten met Brazilianen en veelvuldige participatie in gemeenschappelijke activiteiten (Willems 1951: 223-224). Vandaag de dag is het gemengde huwelijk zo gewoon geworden dat bijna iedere Japans-Braziliaanse familie een niet-Japans familielid heeft. De assimilatie in de Braziliaanse maatschappij blijkt ook uit hun bijdragen op het gebied van politiek, economie, kunst enzovoorts (Kanazawa & Loveday 1988: 426).

Gesteld kan worden dat het assimilatiebeleid van Getúlio Vargas een belangrijke stimulans is geweest voor de integratie van Japanse en Duitse immigranten in de Braziliaanse maatschappij. De sluiting van buitenlandse scholen en verenigingen heeft de immigrant gedwongen de Braziliaanse identiteit te omarmen. Andere factoren zoals de industriële ontwikkeling en de trek van de plattelandsbevolking naar de stad zijn ook heel belangrijk geweest. In de steden komen verschillende nationaliteiten met elkaar in contact en is het onvermijdelijk dat de eigen etniciteit meer op de achtergrond raakt. Gebleken is dat de assimilatie in de steden in een hoger tempo plaatsvindt dan in de landelijke gebieden.

2.6. Japanse nakomelingen bekeren zich tot het Katholicisme

De gedwongen assimilatiecampagne van Getúlio Vargas heeft ook gevolgen gehad voor de religie van de Japanse immigranten. Het was de immigranten duidelijk geworden, dat het

profilieren van een eigen etnische identiteit niet wenselijk was in de Braziliaanse maatschappij. Vooral de nakomelingen wilden zo snel mogelijk opgenomen worden in de Braziliaanse samenleving en begonnen belangstelling te tonen voor het Rooms-Katholieke geloof, dat een belangrijk element is van de Braziliaanse identiteit. Door migratie naar de stad waar ze in contact komen met andere nationaliteiten is bekering tot het Rooms-Katholieke geloof echter extra gestimuleerd, om sociale uitsluiting te voorkomen (Augelli 1958: 18-19; Tigner 1961: 531).

Nadat de Japanners besloten hadden zich permanent te vestigen in Brazilië werd er een nieuwe Nikkei-identiteit nagestreefd door de tweede generatie Japanners, die Brazilië als hun nieuwe vaderland gingen beschouwen. In deze nieuwe situatie trad er ook een verandering op in de godsdienstigheid van deze groep. Zo was er in 1958 ongeveer 44,5 procent van de Nikkei Boeddhist en 42,8 procent Rooms-Katholiek, met een duidelijk verschil tussen de steden en het platteland. De Japanse godsdiensten waren Shinto, de staatsgodsdienst in Japan, en het Boeddhisme, die gekenmerkt werden door hun exclusieve gebruik van de Japanse taal en die vooral door de oudste zonen gedragen werden. De andere nakomelingen werden aangemoedigd zich te identificeren met de Braziliaanse cultuur. Bekering tot het Rooms-Katholieke geloof werd eerder een sociale strategie, gehanteerd voor het aangaan van Braziliaanse contacten, dan dat het actief belijden ervan (Shoji 2008:25-26). Het waren dus vooral de jongere zonen binnen het Japanse gezin die meer in contact kwamen met het Christelijke geloof. Van de oudste zoon werd namelijk verwacht dat hij de Japanse traditie voortzette. De jongere zonen gingen in de stad studeren en zagen een christelijke identiteit ook als een middel om te worden geaccepteerd in de Braziliaanse samenleving.

Al aan het begin van de Japanse immigratie was er al sprake van bekering tot het Christendom. Een deel van de immigranten was al Rooms-Katholiek toen ze emigreerden vanuit Japan en die zijn vervolgens samen met Japanse missionarissen verantwoordelijk geweest voor het verspreiden van het Christendom binnen de Japanse gemeenschap. De exponentiële groei van het Rooms-Katholieke geloof onder de Nikkei deed zich echter pas na de Tweede Wereldoorlog voor. De activiteiten van de missionarissen bestonden aanvankelijk uit pastorale zorg aan een kleine groep Japanse Katholieken en later gingen ze over tot het verstrekken van sociale bijstand en het bekeren van de Japanse immigranten. Ook werden kerken gebouwd in afgelegen gebieden waar zich een grote Japanse gemeenschap bevond, in het bijzonder in de staten Paraná en São Paulo (Shoji 2008: 27-28). De missionarissen hebben derhalve omstandigheden gecreëerd voor een stijgende groei van het aantal Japanse

Katholieken. Maar kiezen voor het Christelijke geloof was een rationeel besluit van de nieuwe generatie, in het belang van sociale integratie.

Het Rooms-Katholicisme heeft zich ook opgedrongen via sociale bijstand die verleend werd aan Japanse immigranten, die waren aangepakt tijdens en na de Tweede Wereldoorlog door de Braziliaanse regering. Deze pastorale zorg was vooral door de Nikkei Katholieken georganiseerd in de steden van São Paulo. Tegenwoordig zijn veel Japanse Brazilianen Rooms-Katholiek gedoopt. Het aannemen van het Christelijke geloof betekende geenszins een complete breuk met de eigen culturele traditie. Er is namelijk relatieve vrijheid om te communiceren in het Japans en bij begrafenissen worden nog steeds traditionele Boedhistische rituelen toegepast.

In Brazilië bestaan nog steeds enkele Nikkei groeperingen met een sterk Japans nationalistisch karakter. Dit kan gezien worden als het resultaat van het Japanse basis-onderwijs (Shoji 2008: 25-35).

2.7. De rol van het Protestantisme in de huidige Braziliaanse maatschappij

Brazilië is altijd een overwegend Rooms-Katholiek land geweest. Maar in de laatste jaren nemen steeds meer mensen afstand van het Rooms-Katholieke geloof en sluiten zich aan bij de Pinkstergemeenten, die voornamelijk gekenmerkt worden door rituele gebedsgenezing bij grote groepen mensen. Deze vorm van godsdienstoefening is gebaseerd op de Noordamerikaanse massabijeenkomsten, die geleid worden door televisie evangelisten (Fausto 1999: 331-332).

Tijdens zijn bezoek aan Brazilië, in 2007 merkte Paus Paulus Benedictus XVI op, dat deze ontwikkeling een serieuze uitdaging is voor het Rooms-Katholieke geloof. De Pinkstergemeente is in de jaren ' 30 ontstaan en is een stroming binnen het Protestantisme. De Pinksterkerk bestaat vaak uit een kleine parochie en moedigt actieve betrokkenheid van de leden aan bij kerkelijke activiteiten. De aantrekkingskracht van de Pinksterkerken komt ook doordat zij aandacht schenken aan de problemen van arme Brazilianen zoals alcoholisme, drugsgebruik en criminaliteit. Bovendien kunnen veel mensen zich vinden in de boodschap die deze nieuwe Christelijke kerken prediken, namelijk dat je via het gebed zelf een gelukkig en welvarend leven kan realiseren hier op aarde, terwijl volgens het traditionele Rooms-Katholieke geloof een paradijselijk leven pas na de dood mogelijk is. Ook biedt deze Kerk waar nodig rechtsreeks financiële hulp en werk aan de leden. De sterke groei van het

Protestantisme markeert een verandering in het religieuze milieu van Brazilië (Burnett, McKinnon & Potter 2008: 289-290).

De verbreiding van de Pinksterbeweging valt samen met de verstedelijking en modernisering van de Braziliaanse maatschappij. De pinkstergemeenten blijken een houvast voor degenen, die in een proces van interne migratie uit hun vertrouwde omgeving zijn verdreven. Deze ontwikkeling zorgt ervoor dat het Protestantisme zijn karakter van een immigrantenkerk steeds meer verliest. Protestantse groepen zien in het huidige veelbewogen klimaat kans tot snelle kerkgroei, waarbij men gebruik maakt van allerlei elementen van de volksreligie (Grijp van der 1996: 9).

De Lutherse kerk die ook deel uitmaakt van het Protestantse geloof, ziet vandaag de dag het aantal leden juist steeds meer afnemen. Zo is uit parochieregisters van deze kerk gebleken, dat vanaf 1950 als gevolg van de urbanisatie, een sterke daling van het aantal leden heeft plaatsgevonden. In deze nieuwe context heeft de Lutherse Kerk in Brazilië zich daarom ook geïnstitutionaliseerd, in een poging afstand te nemen van zijn “immigrantentraditie” en daarmee van enkele etnische en culturele erfenissen (Bideau & Nadalin 2005: 82).

2.8. Terugblik

De gedwongen integratie die door president Getúlio Vargas was opgelegd, werd in eerste instantie door de immigranten met weerstand ontvangen, maar uiteindelijk zag men toch belang in assimilatie aan de Braziliaanse maatschappij. De periode na 1938, toen de Braziliaanse regering haar beleid van gedwongen integratie ten uitvoer bracht, betekende voor de Japanse en Duitse immigranten een breuk met het verleden. Aan elke uiting van eigen etniciteit in de vorm van eigen scholen en verenigingen werd voorgoed een eind gemaakt door de Braziliaanse autoriteiten. Hierdoor waren de immigranten genoodzaakt zich aan te sluiten bij Braziliaanse instituten, met als gevolg dat er weinig ruimte was voor het accentueren van de eigen etniciteit in het dagelijkse leven.

De ontwikkeling in de etnische identiteit van Japanse en Duitse immigranten kan niet alleen toegeschreven worden aan het assimilatiebeleid van Vargas. Ook maatschappelijke ontwikkelingen zoals industrialisatie en urbanisatie zijn de etniciteit van deze immigranten en hun nakomelingen door de jaren heen gaan beïnvloeden. In de steden was contact met andere bevolkingsgroepen onvermijdelijk en het Portugees werd de gemeenschappelijke taal waarin men met elkaar ging communiceren. Op deze manier begon de ontwikkeling naar een meer

Braziliaanse identiteit. Ook is te zien hoe Japanse nakomelingen in de steden zich steeds meer gaan bekeren tot het Rooms-Katholieke geloof, terwijl het Protestantisme, dat met de Duitse immigranten was meegekomen zich, nu wel verbreidt in de Braziliaanse maatschappij, maar in de vorm van Pinkstergemeenten meestal komend uit de Verenigde Staten, terwijl de Lutherse kerk niet meer het karakter heeft van een immigrantentraditie.

CONCLUSIE

Uit de analyse van de Japanse en de Duitse immigratie in Brazilië is gebleken dat met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog een nieuwe fase intrad in hun bestaan, dat beide immigrantengroepen in dit land hadden opgebouwd. Als men een vergelijking maakt tussen de Japanse en Duitse immigranten en hun nakomelingen, zijn er zowel verschillen als overeenkomsten te bespeuren in hun immigratiegeschiedenis in Brazilië.

Om te beginnen was de Duitse immigratie in Brazilië al bijna een eeuw oud, toen de Japanse immigratie begon. De Duitse immigratie had vanaf het begin het karakter van kolonisatie, terwijl Japanse immigranten in eerste instantie voornamelijk als contractarbeiders het land binnenkwamen. De Japanse immigranten waren eerst niet welkom in Brazilië. De politieke elite had zelfs jarenlang discussies gevoerd binnen de over het wel of niet toelaten van Aziaten in de Braziliaanse samenleving. Zij waren immers niet blank, dus niet goed genoeg om zich te vermengen met de Braziliaanse bevolking. Maar vanwege het chronische arbeidstekort op de plantages gingen de Braziliaanse autoriteiten overstag. De Japanse immigratie had dus een puur economische achtergrond. De Duitse immigranten daarentegen, werden als een goede aanwinst gezien voor de Braziliaanse samenleving op zowel economisch als sociaal gebied.

Een overeenkomst is dat zowel de Japanse als de Duitse immigrantengemeenschappen tot in de jaren dertig sterk de neiging hadden de eigen etnische identiteit flink te benadrukken in de Braziliaanse samenleving. Deze werd geuit in de vorm van eigen scholen, waar de eigen religie een essentieel onderdeel was van het onderwijsprogramma. Verder gaven ze ook hun eigen kranten uit en bestonden er allerlei verenigingen met een exclusief etnisch karakter, ook een belangrijk aspect van de immigrantengemeenschappen. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak en Brazilië aan de zijde van de geallieerden aan zowel Japan als Duitsland de oorlog had verklaard, richtten de Braziliaanse autoriteiten hun aandacht ook op de 'buitenlandse' vestigingsgebieden in eigen land. Men ging ze als een bedreiging voor de nationale veiligheid zien. President Getúlio Vargas die bezig was met een nationaliseringcampagne besloot voorgoed een eind te maken aan het bestaan van buitenlandse instituten, om zo alle vreemdelingen in het land te dwingen zich aan te sluiten bij de Braziliaanse samenleving. Dit assimilatiebeleid van de Braziliaanse regering heeft voor zowel de Duitse als de Japanse immigranten en hun nakomelingen, hoewel gedwongen, de weg vrijgemaakt voor integratie in de Braziliaanse samenleving.

Ook de transformatie van Brazilië naar een moderne industriële natie met de daarbij optredende urbanisatie, heeft grote invloed gehad op de ontwikkeling van de etnische identiteit van de Duitse en de Japanse Brazilianen. In de steden komen namelijk verschillende bevolkingsgroepen met elkaar in contact. Een gevolg daarvan is bijvoorbeeld het optreden van gemengde huwelijken. Gebleken is dat eenmaal in stad, de nakomelingen van Japanse immigranten zich bekeren tot het Rooms-Katholieke geloof om acceptatie in de Braziliaanse samenleving vlotter te laten verlopen.

Verder kan worden vastgesteld, dat het karakter van het Protestantisme, dat vroeger voornamelijk tot het culturele domein van de Duitsers werd gerekend, onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen, is veranderd. Tegenwoordig sluiten ook andere bevolkingsgroepen zich massaal aan bij Protestantse kerken, vooral voor arme stedelingen is zij een aangenaam toevluchtsoord. Deze kerken zijn echter niet Luthers gezind, maar Evangelistisch en komen oorspronkelijk uit de Verenigde Staten.

De onderzoeksvraag, te weten of er een ontwikkeling heeft plaatsgevonden in de etniciteit van de Duitse en Japanse immigranten in de Braziliaanse samenleving en zo ja welke factoren dan van invloed zijn geweest hierop, kan bevestigend worden beantwoord. In de beginjaren van hun vestiging in Brazilië, werd door deze immigranten de eigen etniciteit sterk benadrukt, waardoor hun integratie in de Braziliaanse samenleving langzaam verliep. Maar door het nationaliseringprogramma van president Getúlio Vargas en maatschappelijke factoren zoals industrialisatie en urbanisatie, is de etnische oriëntatie sterk veranderd. Tegenwoordig voelen de Japanse en Duitse nakomelingen zich meer of zelfs helemaal Braziliaans.

Uit de analyse blijkt, dat Duitse en Japanse immigranten en hun nakomelingen uiteindelijk naar de Braziliaanse identiteit zijn toegegroeid. Interessant zou zijn, om in vervolgonderzoek na te gaan of er sprake is van een vernieuwde etnische heroriëntatie op Japan en Duitsland door de huidige nakomelingen, aangezien Duitsland en Japan tegenwoordig bekend staan als belangrijke en economisch en politiek machtige naties in de wereld. De vraag is daarbij of Japanse en Duitse nakomelingen in Brazilië zich nu ook identificeren met het positieve imago van respectievelijk het huidige Japan en Duitsland en of ze daarmee weer een nieuwe etniciteit ontwikkelen.

In de inleiding zijn de Nederlandse immigranten ook kort ter sprake geweest. Daar zagen we dat bij het stichten van die nederzettingen religie een fundamentele rol heeft vervuld, te weten het Rooms-Katholicisme en het Nederlands Hervormde Protestantisme. Interessant zou zijn om na te gaan welke ontwikkelingen de verschillende religies van de

Nederlandse Immigranten en hun afstammelingen hebben ondergaan in de huidige Braziliaanse samenleving en wat dit betekent voor hun etniciteit.

BIBLIOGRAFIE

Augelli, J. (1958). Cultural and economic change of Bastos: A Japanese colony on Brazil's Paulista frontier. *Annals of the Association of American Geographers*, 48 (1), 1-19.

Bideau, A. & O. Nadalin (2005). How German Lutherans became Brazilians: A methodological essay. *The History of the Family*, 10(1), 65-85.

Burnett, V., S. McKinnon & J. Potter (2008). Adolescent fertility and religion in Rio de Janeiro, Brazil in the year 2000: The role of Protestantism. *Population Studies*, 62 (3), 289-303.

Dalbey, O. (1972). The German private schools of southern Brazil. *International Review of Education*, 48 (3), 391-397.

Fausto, B. (1999). *A Concise History of Brazil*. USA: Cambridge University Press.

Gade, D. (1994). Germanic towns in southern Brazil: Ethnicity and change. *Focus*, 44 (1), 1-6.

Grijp van der, K. (1996). *De geest waait waarheen hij wilt: Culturele verscheidenheid en missionaire dynamiek in het Latijns-Amerikaanse protestantisme*. Kampen: Kok.

Kanazawa, H. & K. Loveday (1988). The Japanese immigrant community in Brazil. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 9 (5), 423-435.

Keremitsis, E. (1983). Immigrants in rural Brazil. *Latin American Research Review*, 18 (3), 190-197.

Lamers, H. (2009). *'Ik leerde met hen door hun weg te gaan': Nederlandse religieuzen en de 'romanisering' van de Braziliaanse Katholieke Kerk*. Zoetermeer: Boekencentrum.

Luebke, F. (1987). *Germans in Brazil*. USA: Louisiana State University Press.

Maeyama, T. (1979). Ethnicity, secret societies, and associations: The Japanese in Brazil. *Comparative Studies in Society and History*, 21 (4), 589-610.

Makabe, T. (1999). Ethnic hegemony: The Japanese Brazilians in agriculture 1908-1968. *Ethnic and Racial Study*, 22 (4), 702-723.

Nogueira, A. (2000). Japanese immigration in Brazil. *Diogenese*, 48 (3), 45-55.

Quan, H. (2004). Race, nation and diplomacy: Japanese immigrants and the reconfiguration of Brazil's 'desirables'. *Social Identities*, 10 (3), 339-360.

Shoji, R. (2008). The failed prophecy of Shinto nationalism and the rise of Japanese Brazilian Catholicism. *Japanese Journal of Religious Studies*, 35 (1), 13-38.

Staniford, P. (1973). *Pioneers in the tropics: The political organization of Japanese in an immigrant community in Brazil*. London: The Athlone Press.

Tigner, J. (1961). Shindo Remmei. *Hispanic American Historical Review*, 41 (4), 513-532.

Tsuda, T. (2001). When Identities become modern. *Ethnic And Racial Studies*, 24 (3), 412-432.

Turner, E. (1942). German Influence in South Brazil. *Public Opinion Quarterly*, 57-69.

Walker, M. (1964). *Germany and the emigration, 1816-1885*. Harvard University Press.

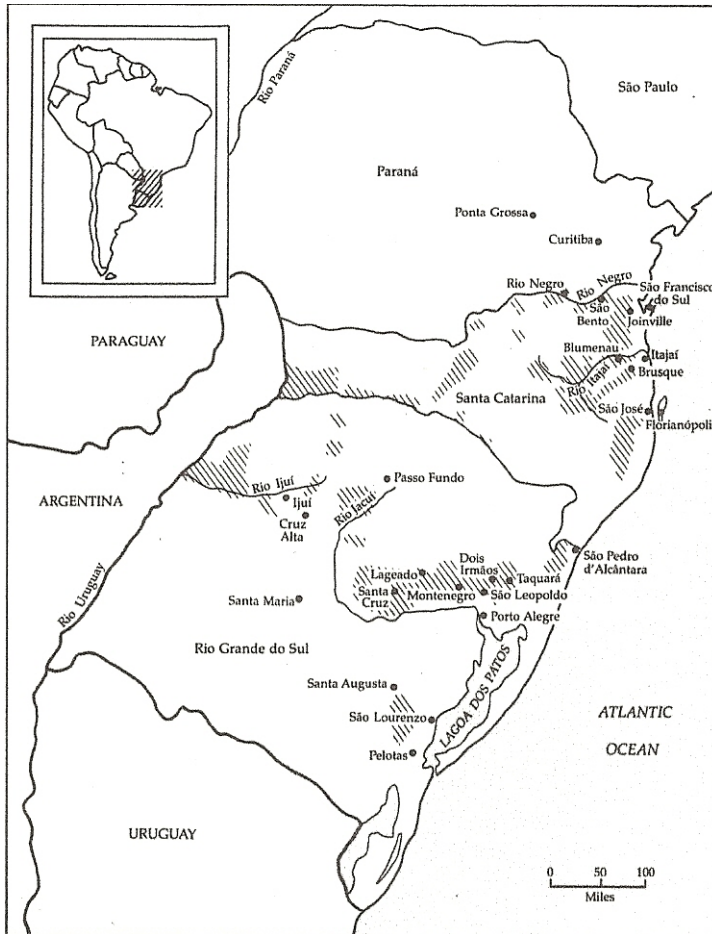
Wijnen, C. (2001). *De Nederlandse agrarische groepsvestigingen in Brazilië*. Den Haag: Lei.

Willems, E. (1944). The acculturation and the horse complex among German Brazilians. *The American Anthropologist*, 46(3)153-161

Willems, E. (1951). Immigrants and their assimilation in Brazil. In: Marchant, A & L. Smith, *Brazil: Portrait of Half a Continent* (pp. 209-225). New York: The Dryden Press.

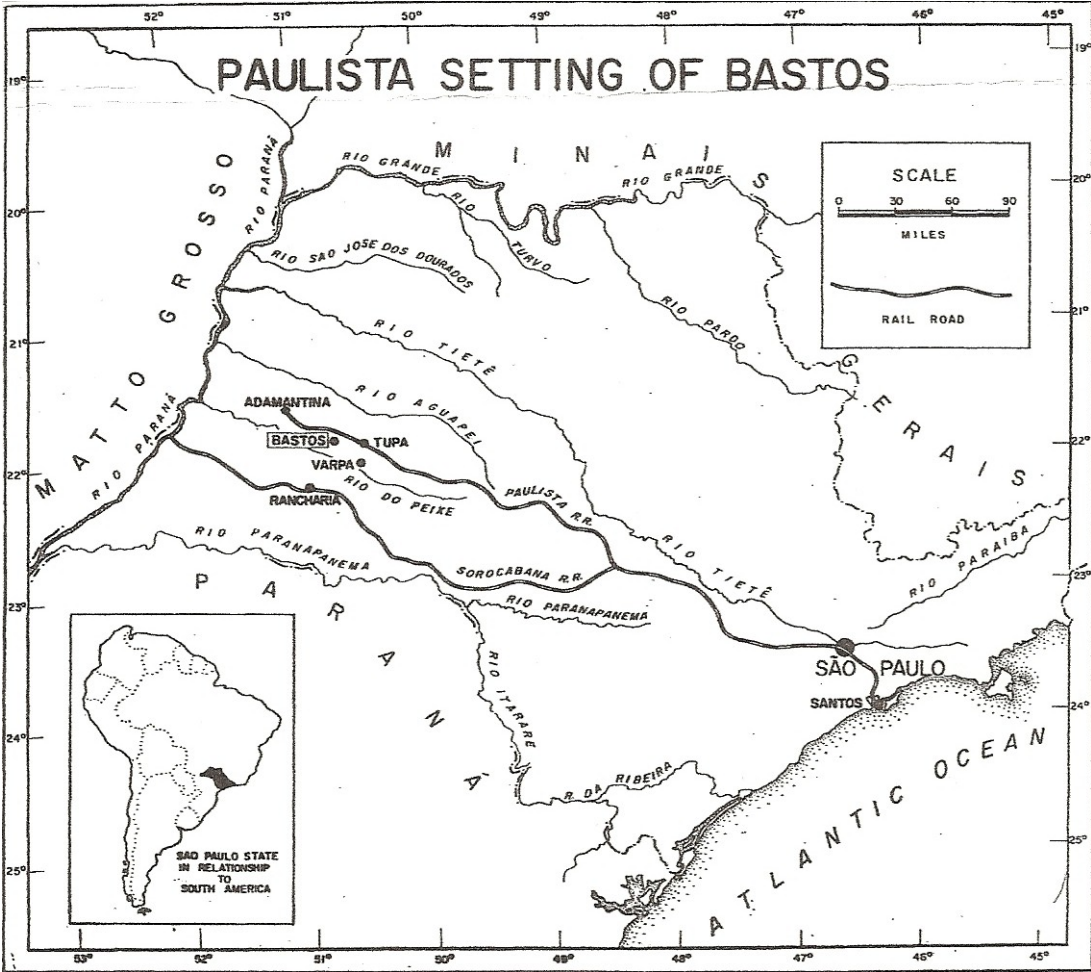
BIJLAGE

Kaart 1

Gebied met Duitse nederzettingen: Blumenau en Joinville in de staat Santa Catarina in het zuiden van Brazilië (Luebke 1987:14).

Kaart 2

De Japanse 'kolonie' Bastos in het westelijk deel van de staat São Paulo (Augelli 1958:4).